

GUNTIS ZEMĪTIS

Kristieši pagānu tiesas priekšā Romas katoļu kristīgās misijas un Livonijas krusta karu laikā

Christians facing a pagan trial during the Roman Catholic Christian mission and the Livonian Crusades

ATSLĒGVĀRDI:

Livonija, balti, Baltijas somi, paražu tiesības

KEYWORDS:

Livonia, Balts, Baltic Finns, customary law

levads

Svētās Romas impērijas (*Sacrum Imperium Romanum*) kristīgā misija Livonijā aizsākās ar Svētā Augustīna ordeņa priesteru mūka Meinarda (*Meynardus*) ierašanos Līvzemē 1184. gadā.¹ XII un XIII gadsimta mijā misija kļuva vardarbīga. Leģitimitāti spēka piemērošanai pret “barbariem”, kuri apdraud kristīgo baznīcu, piešķīra pāvesta Inocenta III (*Innocentius*) aicinājums Saksijas un Vestfālenes kristiešiem 1199. gada 5. oktobrī.²

Tiesību vēsturnieks Jānis Lazdiņš atzīst, ka līdz Romas kristiešu ienākšanai kurši un zemgaļi valstiskas organizācijas ziņā bija sasnieguši militārās demokrātijas attīstības pakāpi, kad ap izcilām personām (pilskungiem, vecajiem u. c.) pulcējās vietējo kopienu locekļi. Pilskungu un vecajo vara balstījās uz izcelsmi un personīgo autoritāti. Pilskungu vara galvenokārt izpaudās militāru konfliktu laikā, kad viņu kompetencē bija tiesības slēgt vai lauzt miera līgumus, dot vai ņemt ķīlniekus, sūtīt vai pieņemt delegācijas u. tml.

¹ Indriķa hronika = *Heinrici chronicon*. A. Feldhūna tulkojums, Ē. Mugurēviča priekšvārds un komentāri. Rīga: Zinātne, 1993, I; 3.

² *Levāns*, A. Livonijas krusta kari. Nacionālā enciklopēdija. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/8797-Livonijas-krusta-kari> [skatīts 16.10.2025.].

Līvi, sēļi un latgaļi bija nonākuši zināmā meslu (nodokļu) atkarībā no Krievzemes dalieņu kņazistēm.³

XII gadsimta beigu un XIII gadsimta pirmā ceturkšņa notikumi ir aprakstīti galvenokārt Indriķa hronikā, bet XIII gadsimta otrās puses notikumi – Atskaņu hronikā.⁴

Mūsdienās tiesību vēsturnieki atzīst, ka īpašas tiesas iestādes tolaik nepastāvēja un tiesu izsprieda vietējās lēmējinstiūcijas – vecāko padomes un tautas sapulces. Spriedums tika izpildīts nekavējoties. Process notika atklāti – bez publisku apsūdzētāju un aizstāvju klātbūtnes.

Vājās juridiskās tehnikas dēļ, it īpaši pierādījumu savākšanā un nostiprināšanā, tiesneši bieži vien nespēja lietu izskatīt pēc būtības, tāpēc pēc palīdzības vērsās pie dieva. Dieva gribas izziņāšana parasti notika ar zīlēšanas palīdzību ordāliju formā, kaut arī nevar izslēgt Rietumeiropā populāros pārbaudes veidus – tiesu divkauju un pārbaudi ar karstu dzelzi un ūdeni.⁵

Reizēm tiesas priekšā nonāca arī kristietības sludinātāji vai pārliecinoši tās aizstāvji.

1. Iemesli, kuru dēļ kristieši nonāca tiesas priekšā

Livonijas krusta karu laikā tika nogalināti vairāki priesteri un ticīgie. Daudzi – bez tiesas vai arī nav ziņu, ka viņi tikuši tiesāti. Tā 1212. gadā igauņi nogalināja Igaunijas bīskapa priesteri Salomonu (*Salomo*) un viņa tulkus Teoderihu (*Theodericus*) un Filipu (*Phillippus*).⁶ 1214. gadā sāmsalieši Āģes upes krastā spīdzināja un nogalināja cisterciešu ordeņa priesteri Frīdrihu no Altcelles un viņa audzēkni. Izsmejot priestera ciešanas, vietējie, pēc izdzīvojušo lībiešu liecības, esot saukuši: “Laula, laula, pappi!” (igauņu valodā – “Dziedi, dziedi, mācītāj!”)⁷

3 *Lazdiņš, J.* Baltu un līvu privāttiesību paražas. *Jurista Vārds*, 15.08.2006., Nr. 32, 1. lpp.

4 Atskaņu hronika = *Livländische Reimchronik*. Valža Bisenieka atdzejojums no vidusaugšvācu valodas, Ēvalda Mugarēviča priekšvārds, Ēvalda Mugarēviča un Kaspara Kļaviņa komentāri. Rīga: Zinātne, 1998.

5 *Blūzma, V., Lazdiņš, J.* Paražu tiesības Latvijas teritorijā līdz 13. gs. Grām.: Latvijas tiesību avoti. Teksti un komentāri. I sēj. Seno paražu un Livonijas tiesību avoti. *Prof. E. Melķiša red.* Rīga: LU Juridiskās fakultātes Tiesību teorijas un politikas zinātņu katedra, 1998, 24. lpp.

6 Indriķa hronika, XV; 9.

7 *Ibid.*, XVIII; 8.

Parasti nogalināšana bez tiesas notika laikā, kad norisinājās karadarbība un tika iznīcināti visi ienaidnieki – gan karotāji, gan sludinātāji, gan mierīgie iedzīvotāji. Tikai meitenes, “*ko karaspēks šajās zemēs mēdz vienīgās saudzēt*”⁸, tika aizdzītas gūstā. Miera laikā priesteri tika pakļauti briesmām vai nonāca pagāniskās tiesas priekšā, ja tam bija kāds iemesls.

Tā tika nogalināts pirmais zināmais misionārs Adalberts (*Adalbert*), kurš bija devies sludināt rietumbaltiem – prūšiem. 997. gada 23. aprīlī misionāri, paši to nezinādami, izgāja cauri prūšu svētajam mežam, kurā nedrīkstēja ieiet pat paši prūši. Misionāra Adalberta ķermeni caurdūra ar šķēpu, bet pēc tam citi pagāni viņa ķermeni iedūra vēl septiņus šķēpus. Vēlāk pagāni liķim nocirta galvu un uzsprauda uz mieta.⁹

Viens no pirmajiem misionāriem Līvzemē – cisterciešu ordeņa brālis Teoderihs (*Teoderichus*) – 1186. gadā nonāca lībiešu pagāniskās tiesas priekšā, jo lietavu dēļ bija iestājusies neraža, kas radīja aizdomas, ka pie tās vainīgs svešās ticības sludinātājs.

*“Šim bīskapam bija līdzgaitnieks evaņģēlija sludināšanā – cisterciešu ordeņa brālis Teoderihs, vēlāk bīskaps Igaunijā; to Turaidas līvi gribēja ziedot saviem dieviem, tāpēc ka viņa sējumi tīrumos deva labāku ražu nekā pašu sējumi, kas, lietus pārplūdināti, aizgāja postā. Tika sapulcināta tauta un dievu griba par ziedošanu izziņāta zilējot; tapa nolikts šķēps, un zirgs kāpa pār to, pēc Dieva gribas pirmo sperdams dzīvības lēmēju kāju. Brālis lūdza Dievu ar muti, svētīja ar roku. Zilnieks apgalvoja, ka zirga mugurā sēžot kristiešu dievs un virzot tam kāju, kas liekama pirmā, un tāpēc vajagot noslaucīt zirga muguru, lai dievs nokrīt zemē. Tas arī tika izdarīts, bet, tā kā zirgs, tāpat kā iepriekš, pirmo spēra dzīvības lēmēju kāju, brālis Teoderihs tika saglabāts dzīvei.”*¹⁰

Dažus gadus vēlāk, 1191. gada 23. jūnijā, Teoderihs vēlreiz tika pakļauts dzīvības briesmām, un, iespējams, dievu tiesai, šoreiz Igaunijā. Tajā dienā notika Saules aptumsums, un igauņiem radās aizdomas, ka Teoderihs Sauli apēd.¹¹ Diemžēl šī notikuma apraksts izpaliek.

Kristītie Ikšķiles lībieši Kirjāns (*Kyrianus*) un Lajāns (*Layanus*) 1206. gadā nonāca pagāniskās tiesas priekšā, jo bija ieradušies lībiešu sapulcē nolūkā noklausīties un ziņot par lībiešu nodomu padzīt kristiešus.¹²

8 Indriķa hronika, XI; 6.

9 Dzenis, A. Prūši karā ar likteni. Rīga: Domas spēks, 2016, 63. lpp.

10 Indriķa hronika, I; 10.

11 Ibid.

12 Ibid., X; 5.

“Tāpēc, dabiski, arī radu naidis pret viņiem kļuva tik liels, ka tas nu pārspēja mīlestību, ar kādu tie viņus bija milējuši agrāk. Un tā notika, ka, viņiem pēc līvu kopīgā lēmuma ap kājām apsienot virves, abus pārplēsa vidū pušu. Viņus mocīja visbriesmīgākajām mocībām, izrāva iekšas un saplosīja kājas un rokas. Nav šaubu, ka viņi par tādām mokām iemantojuši mūžīgo dzīvošanu līdzās svētajiem mocekļiem.”¹³

Tās pašas lībiešu sacelšanās laikā, kad Ikšķilē tika sodīti Kirjāns un Lajāns, Salas lībieši nogalināja savu priesteri Johannesu (*Johannes*) – “*nocirta viņam galvu un pārējo miesu sadalīja locekli pa loceklim*”.¹⁴ Kas tieši pieņēma lēmumu nogalināt priesteri, nav zināms, bet domājams, ka arī tas notika pēc līvu kopīga lēmuma.

Priesteris Hartvigs (*Hartvicus*) nonāca igauņu pagāniskās tiesas priekšā 1223. gadā, kad notika plaša samsaliešu un sakaliešu sacelšanās pret dāņiem un vāciešiem. Sacelšanās laikā sakalieši “*ar briesmīgām mocībām, plosīdami viņu iekšas un vēl dzīvajam Hebem (Hebbus) no miesām izraudami sirdi*”¹⁵, nogalināja Jervas fogtu Hebi. Tērbatiešiem Vīlandes vecākie aizsūtīja asiņainos zobenus un ieteica rīkoties tāpat. Arī tērbatieši nogalināja savu fogtu Johannesu, visus viņu kalpus, nokāva arī daudzus tirgotājus, bet priesteri Hartvīgu bez tiesas nogalināt neatļāvās.

“*Tobrīd Tērbatā ar ordeņa brāļiem dzīvoja viņu garīgais brālis priesteris Hartvigs; šo viņi uzsēdināja uz vistaukākā vērsa, tāpēc ka viņš bija tikpat tauks. Un, izveduši to ārā no pils, viņi lozējot izzināja savu dievu gribu, kuru – priesteri vai vērsi – tie izvēloties upurim. Un loze krita vērsim, kas tad arī vienā mirkli tika nokauts; bet priesteri tie saskaņā ar dievu gribu atstāja dzīvu, taču iecirta viņam lielu brūci, kas vēlāk tika sadziedēta.*”¹⁶

Atskaņu hronikā minētas divas epizodes, kad zemgaļi soda ordeņbrāļus. Abas situācijas ir līdzīgas, un arī piespriestais sods un tā izpilde ir līdzīga.

1279. gadā zemgaļi Nameiša vadībā atkaroja Tērvetes pili. Pēc pils ieņemšanas zemgaļi noturēja sanāksmi, pēc kuras kādu no ordeņbrāļiem iedzina karavīru apla vidū, kur viņu sakapāja līdz nāvei.¹⁷ Domājams, ka tas bija ordeņbrālis, kurš agrāk bija atļāvies apvainot zemgaļu vadoni, viņu publiski iepļaukājot.¹⁸ Otra epizode ir saistīta ar

13 Indriķa hronika, X; 5

14 Ibid., X; 7.

15 Ibid., XXVI; 6.

16 Ibid., XXVI; 7.

17 Atskaņu hronika, 8748.–8755. rinda.

18 Franciska no Moliano izmeklēšanas protokols. 1312. gadā: Liecinieku nopratināšana par notikumiem Livonijā 13.–14. gadsimta mijā = *Franciscus de Moliano Conscriptio inquisitionis testium*. No latīņu valodas tulkojis, priekšvārdu un komentārus sarakstījis

Garozes kauju, kas notika 1287. gada 26. martā pie Lielupes pietekas Garozes (*ad locum Grose*). Kaujā zemgaļi izcīnīja spožu uzvaru, bet zaudēja savu vadoni. Pēc kaujas kādu no ordenbrāļiem piesēja pie zirga un nomētāja ar rungām (*klupfeln*).¹⁹ Tās acīmredzot bija sods, kas pienācās par vadoņa smagu apvainošanu vai nogalināšanu.

2. Avotu ziņu uzticamība

Indriķa hronika bagātīgā faktu materiāla dēļ tiek vērtēta visai augstu.²⁰ Pats hronikas autors raksta:

*“Nekas cits te nav likts klāt pie tā, ko gandrīz visu esam redzējuši savām acīm, bet, ko neesam redzējuši pašu acīm, to esam uzzinājuši no tiem, kas to redzējuši un bijuši klāt. Un nevis glaimu vai laicīga labuma dēļ esam to sarakstījuši, bet gan savu grēku piedošanas labad.”*²¹

Tomēr viduslaiku hronikas mēdz būt tendenciozas. Tās sarakstītas ar kādu noteiktu uzdevumu, kādas personas interesēs, tās pauž noteiktu morāli. Indriķa hronikas autors ir bīskapa Alberta historiogrāfs, kurš centies noklusēt sava patrona neveiksmes, bet par misijas traucēkli un jaun kristīto apspiedēju netieši atzinis bīskapa konkurentu – Zobenbrāļu ordeni.²²

Viduslaiku avoti liecina, ka misionāri, kuri darbojās pagānu vidū, nereti tika pakļauti dieva tiesai jeb ordālījām (no anglosakšu *ordal*) – sakrālai patiesības noskaidrošanas procedūrai. Ar patiesību arhaiskās sabiedrības saprata nevis filozofiski vēsturisku kategoriju, bet gan nemainīgu, noteiktu, stabilu un pamatojamu taisnību, kuru ir iespējams un nepieciešams atklāt tiesas procesā.

Pārbaudījumiem bija ģermāņu saknes: tie, ņemot vērā misionāru vēsturi, balstījās uz apšaubāmu pieņēmumu, ka Dievs neļaus nevainīgajiem ciest un tāpēc atklās patiesību caur reakciju uz pārbaudījumiem.²³ Pārbaudījumu veidi varēja būt dažādi.

Ēvalds Mugarēvičs. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2010, XXIV liecinieks, 17. paragrāfs, 305. lpp.

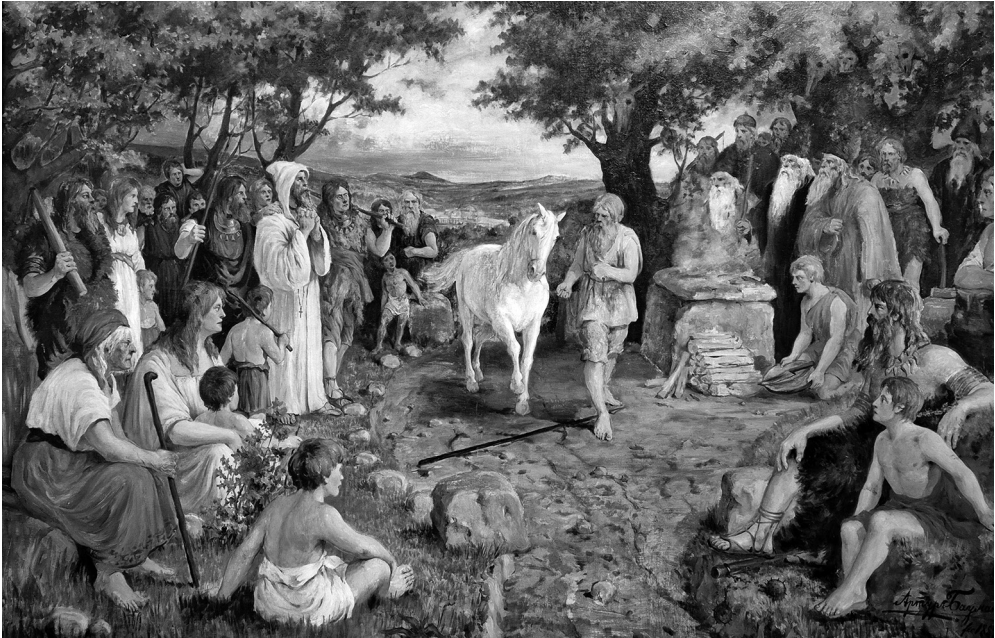
19 Atskaņu hronika, 10698.–10706. rinda.

20 Mugarēvičs, Ē. Priekšvārds. Grām.: Indriķa hronika, 31. lpp.

21 Indriķa hronika, XXX, 9.

22 Mugarēvičs, Ē. Priekšvārds. Grām.: Indriķa hronika, 34. lpp.

23 Robinson, O. F., Fergus, T. D., Gordon, W. M. European Legal History. Sources and Institutions. Third edition. London, Edinburgh, Dublin, 2000, p. 28.

1. attēls. Artūrs Baumanis. Likteņa zirgs. 1887. gads.

Pārbaudījums ar likteņa zirgu ir sena ģermāņu tradīcija. Par to, ka ģermāņi izmantojuši zirgus likteņa noteikšanai, raksta jau Romas vēsturnieks Gajs Kornēlijs Tacits (*Publius (Gaius) Cornelius Tacitus* (56–117)):

*“Un tas arī te ir parasts – putnu balsis un ligzdas pētīt; īpatnējs šai tautai ir tas, ka tā vēro arī zirgu nojautas un brīdinājumus. Tais pašās birzīs un vēros valsts mitina baltus zirgus, kas nepieskaras nekādam darbam cilvēku labā; svētos ratos jūgtus tos pavada priesteris un karalis vai cilts virsaitis un vēriģi klausās to zviegšanā un sprauslāšanā. Un nevienai citai zīmei vairāk neuzticas kā vienkāršā tauta, tā arī augstnieki un priesteri: sevi tie uzskata par dievu kalpiem, zirgi ar tiem esot saziņā. Ir arī vēl cits zilēšanas veids, ar kuru tie rauga grūta kara iznākumu uzzināt. Šā vai tā notvertu gūstnieku no tās tautas, ar kuru ir karš, tie salaiž kopā ar izraudzītu vīru no savējiem, katru ar savas cilts ieročiem: viena vai otra uzvaru tie uzskata par norādījumu uz kara iznākumu.”*²⁴

Indriķa hronikā, rakstot par dieva tiesu Turaidā, nav minēta zirga krāsa. Domājams, ka tieši no Tacita ziņām ir iespaidojies mākslinieks Artūrs Baumanis, 1887. gadā radot gleznu “Likteņa zirgs” (1. attēls).

²⁴ Tacits, G. K. Ģermānija. Par Ģermānijas atrašanās vietu un tautām = *Gaius Cornelius Tacitus Germania De Origine et situ Germanorum*. No latīņu valodas tulkojis Jānis Endzelīns. Rīga: Vēstures izpētes un popularizēšanas biedrība, 2010, X.

Tacita ziņas liek kritiski izvērtēt dieva tiesas procesu Turaidā. Ši ir ģermāņu tradīcija, kuru bija pārņēmuši arī kristieši, pagānu dieva tiesu pārveidojot par kristiešu Dieva tiesu. Tikai ceturtajā Laterāna koncilā 1215. gadā garīdzniekiem tika aizliegts piedalīties jebkādās pārbaudījumu tiesās: lai gan šādas tiesas prāvas uzreiz nebeidzās, to svinīgums ievērojami mazinājās, un tās sāka izzust.²⁵

Par laiku, kad hronikas autors ieradies Līvzemē, izteiktas dažādas domas, bet vairākums pētnieku atzīst, ka notikumi, sākot ar 1203. gadu, ir aprakstīti ar aculiecinieka izjūtu.²⁶

Dieva tiesa Turaidā notika 1186. gadā. Tātad krietni pirms Indriķa hronikas autora ierašanās Līvzemē. Tomēr apraksts ir ļoti detalizēts. Ļoti iespējams, ka to autoram stāstījis pats Teoderihs (nogalināts 1219. gadā). Varētu nešaubīties, ka Teoderiha liktenis izšķirts ar dieva tiesas palīdzību, bet tās patiesā norise varēja būt citāda un stāsts par likteņa zirgu izmantots tādēļ, lai padarītu to saprotamu vācu izcelsmes lasītājiem.

Savukārt Atskaņu hronika pieder pie literatūras, kas ordeņa pilis tika lasīta priekšā ēdienreizēs ordeņbrāļiem, lai celtu viņu kaujas garu.²⁷ Par hronikas autoru uzskata vācu ordeņbrāļi²⁸, kurš Livonijas notikumos piedalījies kopš 1278./1279. gada.²⁹

Tātad viņš bija Livonijā gan 1279. gadā, kad zemgaļi ieņēma Tērvetes pili, gan Garozes kaujas laikā 1287. gadā. Tas liek domāt, ka hronikas autora ziņas par zemgaļu piespīstajiem sodiem krustnešiem ir uzticamas.

Kirjāna un Lajāna nonāvēšanu apliecina arī citi avoti – Lībekas Arnolds to apliecina savā hronikā un pāvests Inocents III piemin 1208. gada 31. janvāra bullā.³⁰

Netieši to apliecina arī arheoloģiskie atradumi. Pēc Indriķa hronikas ziņām, abi kā svētie mocekļi apglabāti Ikšķiles baznīcā blakus bīskapu Meinarda un Bertolda (*Bertoldus*) kapam.³¹ Arheologa Jāņa Graudoņa vadītajos izrakumos Ikšķiles baznīcā, kas notika laikā no 1968. gada līdz 1972. gadam, pie altāra atsedza trīs speciāli izmūrētas

25 Robinson, O. F., Fergus, T. D., Gordon, W. M. *European Legal History*, p. 36.

26 *Mugurēvičs, Ē. Priekšvārds. Grām.: Indriķa hronika*, 26. lpp.

27 *Mugurēvičs, Ē. Priekšvārds. Grām.: Atskaņu hronika*, 19. lpp.

28 *Ibid.*, 29. lpp.

29 *Ibid.*, 30. lpp.

30 *Mugurēvičs, Ē. Komentāri. Grām.: Indriķa hronika*, 365. lpp.

31 *Indriķa hronika*, X; 6.

2. attēls. Kriptas Ikšķiles baznīcā. Foto: Jānis Graudonis. Pēc *Graudonis, J. Ikšķiles pilsvietas un baznīcas 1968.–1974. gada arheoloģisko izrakumu pārskats, VIAA; 302.*

kapu vietas – kriptas ($3,2\text{--}3,4 \times 2,0\text{--}2,4\text{ m}$)³² (2. attēls). Ēvalds Mugurēvičs pieņem, ka tieši šajās kriptās bija apglabāti pirmie bīskapi un divi nomocītie libieši.³³

3. Balti un Baltijas somi – viena vai divas tiesību sistēmas?

Paražu tiesības, pēc kurām dzīvoja vietējās tautas, ir saistītas ar mitoloģisko domāšanu, kas veidojusies ļoti tālā pagātnē. Latvija ir teritorija, kurā sadūrās indoeiropiešu valodu saimei piederīgo baltu sentautu un Baltijas somu divas atšķirīgās pasaules.

Indriķa hronika sniedz ziņas par Baltijas somu – libiešu un igauņu – pagānisko tiesu. Šie apraksti ir salīdzinoši plaši. Par baltu sentautu – kuršu, zemgaļu, latgaļu un sēļu – tiesāšanas kārtību Indriķa hronikā tiešu ziņu nav. Indriķis gan piemin zemgaļu

³² *Graudonis, J.* Senā Ikšķiles baznīca un 1972. gadā tajā veiktie pētījumi. Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu, antropologu un etnogrāfu 1972. gada pētījumu rezultātiem. Rīga: Zinātne, 1973, 39.–42. lpp.

³³ *Mugurēvičs, Ē.* Komentāri. Grām.: Indriķa hronika, 365. lpp.

tradīciju pirms karagājiena izzināt dievu prātu, metot lozes.³⁴ Līdzīgi rikojās arī Imeras latgaļi, metot lozes, lai izzinātu savu dievu prātu – palikt pie Pleskavas krievu pareizticības vai pieņemt Romas katoļus (latīņu). “*Un loze krita par labu latīņiem...*”³⁵ Šī tradīcija acīmredzot ir kopīga visām baltu sentautām. Dusburgas Pēteris raksta, ka prūši reti ķērās pie kādas svarīgas lietas, neizmetot lozi (*missa sorte*), lai izzinātu dievu lēmumu.³⁶

Hroniku autori nesniedz tiešas ziņas, kā lozēšana notika. Tā varēja būt dažāda – metot kociņus, klausoties putnu balsis utt. Ļoti iespējams, ka balti likteņa izlemšanu uzticēja zirgam.

Baltiem, tāpat kā visām indoeiropiešu tautām, nozīmīga bija Saule. Dažādos baltu aizvēstures periodos vērojamas dažādas Saules jeb solārās simbolikas izpausmes. Tās saskatāmas gan akmens riņķos, kas veidoti pie agrā dzelzs laikmeta (1.–400. g.) kapu uzkalniņu pamatnēm, gan mirušo orientācijā VI–XII gadsimta lidzenajos kapos, kas īpaši raksturīga latgaļiem. Tāpat solārā simbolika dominēja baltu sentautu simbolikā. Ziemas un vasaras saulgrieži vēl joprojām ieņem nozīmīgu vietu latviešu tradīcijās. Saule un tās atvešana savukārt cieši saistīta ar zirgu, kuram latviešu tradīcijās, līdzīgi kā pie ģermāņiem, tiek piedēvēta īpaša gudrība un spēja ieskatīties nākotnē. Saskaņā ar latviešu tautas ticējumiem zirga gudrība ļauj saskatīt to, kas cilvēkiem vēl nav redzams, un ielūkoties nākotnē, piemēram, ja, uzsākot ceļojumu, zirgs vispirms paceļ labo kāju, ceļojums būs veiksmīgs. Acīmredzot Indriķa hronikā minētā “dzīvības kāja” ir labā kāja.³⁷

Savukārt somugru pasaule bija atšķirīga. No dzīvām būtnēm visnozīmīgākais bija ūdensputns. Senākajā kopīgajā somugru mitoloģijā dievs demiurģs lika ūdensputnam vai jaunākajam brālim, kas putna izskatā peld pirmatnējā okeānā, sagādāt no tā dibena zemi. No tās dievs radīja Zemi un visu derīgo uz tās, bet viņa brālis no tās zemes, ko bija paslēpis mutē, izveidoja kalnus un visu kaitīgo. Līdzīgi tas atspoguļojas arī lībiešu folklorā jau ar kristietības uzslāņojumu – teikās par Dievu un velnu.³⁸ To, ka ūdensputnam bijusi īpaša loma lībiešu ticējumos, rāda arī X–XIII gadsimta arheoloģiskais materiāls, kuram raksturīgi piekariņi ūdensputna veidā.

Igauņi dievu labvēlību izzināja, upurējot liellopus un citus dzīvniekus. Līdzīgi kā baltiem un citām tautām, arī igauņiem kreisā puse bija nelabvēlīga. 1211. gada lielā

34 Indriķa hronika, XII; 2.

35 Ibid., XI; 7.

36 von Dusburg, P. Chronik des Preussenlandes. Übersetzt und arläuter von Klaus Scholz und Dieter Wojtecki. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1984, S. 104, 105.

37 Straubergs, K. Latviešu tautas paražas. Latviešu folkloras krātuves materiāli, 1944, 11., 173. lpp.

38 Karma, T. Lībiešu mitoloģija. Rīga, 1994, 2. sēj., 233. lpp.

karagājiena laikā uz Turaidu jūras piekrastes igauņi – ridalieši, rēvelieši un sāmsalieši – upurēja daļu no salaupītajiem dzīvniekiem, lai iegūtu dievu labvēlību:

“Taču nokautie dzīvnieki krita uz kreiso pusi, bet tas liecināja par dievu nelabvēlību un tā bija ļauna zīme.”³⁹

Latvijas arheologu un vēsturnieku vidū vienmēr aktuāls ir bijis jautājums par lībiešu kultūras izcelsmi. Rakstītie avoti apliecina, ka XII gadsimta beigās lībieši dzīvojuši Daugavas lejtecē un Gaujas baseinā. Kultūra, kas raksturīga lībiešiem, šeit parādījusies X gadsimta otrajā pusē. Lībiešu kultūrā ir daudz skandināviem un baltiem raksturīgu elementu. Arheologs Roberts Spirģis, analizējot lībiešu sievietēm raksturīgo važiņrotu kompleksu, secina, ka tas izveidojies Ziemeļkurzemē IX gadsimta otrajā pusē / X gadsimta sākumā. Šeit, pēc Roberta Spirģa atziņas, notikusi Grobiņas koloniju pametušo skandināvu un vietējo Baltijas somu saplūšana, bet X gadsimta beigās ekonomisku apsvērumu dēļ nu jau Baltijas somu valodā runājošie skandināvu kolonistu pēcteči pārcēlušies uz Daugavas lejteci, nedaudz vēlāk arī uz Gaujas baseinu.⁴⁰ Arī šī raksta autors, analizējot arheoloģijas un folkloras datus, ir atzinis, ka lībieši, līdzīgi kā ģermāņi un balti, varēja paļauties uz zirgu kā likteņa lēmēju.⁴¹ Līdzīga bijusi arī izpratne par labās un kreisās puses nozīmi: labā tika saistīta ar likumību un dievu labvēlību, kreisā – ar nelikumību un nelabvēlību.

4. Tiesneši, soda izpilde

Hronikas mums sniedz ziņas, ka tiesu sprieda dažādi. Ja vainīgā vainu vajadzēja pierādīt kā gadījumā ar misionāru Tederihu Turaidā vai pastāvēja šaubas par kādas personas potenciālo bīstamību, kā tas bija ar priesteri Hartvigu, izmantoja ordālījas. Turaidā tiesu vadīja lībiešu svētnieks (*oriolus*). Kā notika lozēšana par Hartviga likteni, tiešu ziņu nav. Igauņi piemēroja arī plaši pazīstamo pastarpināta taliona principu, proti, zīmēm ir jārāda – nokaujams tauks vērsis, jo priesteris ir tauks, vai pats priesteris. Zīmes bija priesterim labvēlīgas.

³⁹ Indriķa hronika, XV; 3

⁴⁰ Spirģis, R. Bruņrupuču saktas ar krūšu važiņrotām un lībiešu kultūras attīstība Daugavas lejtecē 10.–13. gadsimtā. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2008, 379. lpp.

⁴¹ Zemītis, G. The “Divine Trial” in 12th Century Turaida in Historical Context. In: *Archaeologia Baltica* Klaipēda : Klaipēda University Press, 2009, vol. 11, pp. 270–273. Pieejams: http://briai.ku.lt/downloads/AB/11/11_270-274_Zemitis.pdf

Pārējos gadījumos nav šaubu par konkrēto cilvēku vainu un svētnieka palīdzība vairs netiek prasīta. Kirjānu un Lajānu sodīja pēc “*livu kopīga lēmuma*” (*communi Lyvonum*).⁴²

1279. gadā, pēc Tērvetes pils ieņemšanas, zemgaļi noturēja sanāksmi (*ein teiding*).⁴³ Tās sastāvs sīkāk nav raksturots.

To, ka Livonijas vietējās tautas latvieši un igauņi sodu izpildīja nekavējoties, apliecina arī Baltazara Rusova (*Balthasar Russow*) Livonijas hronika, kuras pirmizdevums iznāca 1578. gadā, bet papildinātais – 1584. gadā. Baltazars Rusovs nosodīja muižniekus, kuri pieļāvuši, ka zemnieki paši spriež savu pagānisko tiesu. Ja kāds zemnieks tika nokauts, tad viņa tuvākie draugi paši tiesāja slepkavu, nonāvējot bez sprieduma, bez bendes vietā, kur vainīgo noķēra.⁴⁴ Ziņas attiecas uz ordeņmestra Valdemāra fon Brigeneja laiku (*Wennemar von Bruggenei, Woldimarus a Bruggeney*, mestrs (1389–1401)), bet var pieņemt, ka šī tradīcija Livonijas zemnieku vidū nebija izzudusi arī pēc Sv. Romas impērijas 1532. gada sodu likuma Karolīnas (vācu val. – *Peinliche Halsgerichtsordnung*; latīņu val. – *Constitutio criminalis Carolina*) recepcijas, kas bīskapa pārvaldītajā Livonijas daļā notika ap 1550.–1559. gadu.⁴⁵

Nevienā no minētajiem gadījumiem nav norādīts, ka tiesu sprieda vecākie (*seniores*) vai vadonis. Tacits rakstot par ģermāņu sabiedrību, atzīmē, ka karaļu un vadoņu varā nav lemt par padoto dzīvību vai nāvi, kā arī “*saistīt un pat pērt nav atļauts nevienam citam kā tikai priesteriem*”.⁴⁶ Tas varētu liecināt, ka vietējo tautu militārās demokrātijas pakāpe Livonijas krusta karu laikā vēl bija augsta. Gadījumos, kad tika apdraudēta visa sabiedrība – bija nodevība, valdnieka apvainošana vai nonāvēšana –, tiesu sprieda visi tobrīd klātesošie bruņotie vīri. Tomēr nav šaubu, ka bija arī citas situācijas, kurās vajadzēja piemērot sodu, regulēt mantiskās un civilās attiecības. Valdis Blūzma un Jānis Lazdiņš atzīst, ka gan baltu, gan Baltijas somu sentautas līdz krusta karu sākumam bija izveidojušas savai sabiedriskajai dzīvei atbilstošu tiesību vidi, kurā personai jau tika atzītas privātipašuma tiesības uz kustāmām lietām un tika sākta pakāpeniska pāreja no kolektīvā nekustāmā īpašuma attiecībām uz privāttiesiskajām attiecībām.⁴⁷

42 Indriķa hronika, X; 6.

43 Atskaņu hronika, 8750. rinda.

44 *Rüssow, B. Chronica der Provinz Lifflandt in erneuetem Wiederahdrucke mit Wörterbuch und Ramemengerister versehen.* Riga: R. Ahmmel's Buchhandlung, 1857, S. 26.

45 *Švābe, A. Karolinas recepcija Latvijā un Igaunijā. Tieslietu Mistrijas Vēstnesis*, 1936, Nr. 4, atsevišķs novilkums, 842. lpp.

46 *Tacits, G. K. Ģermānija. Par Ģermānijas atrašanās vietu un tautām.* VII nod. 84., 85. lpp.

47 *Blūzma, V., Lazdiņš, J. Paražu tiesības Latvijas teritorijā līdz XIII gs.,* 25. lpp.

Vietējo tautu tiesību kodifikācija notika jau pēc Livonijas sentautu nonākšanas bīskapa un ordeņa varā XIII gadsimtā. Zināmas trīs kodifikācijas – Rīgas arhibīskapijas zemnieku tiesības⁴⁸, kuršu zemnieku tiesības⁴⁹ un lībiešu–igauņu zemnieku tiesības.⁵⁰ Tiesību vēsturnieki nešaubās, ka tās ir seno tautu tiesības, kas tikai vēlāk kļuva par zemnieku kārtas tiesībām. Kuršu zemnieku tiesības sākas ar vārdiem, ka šīs ir vispārīgās zemes tiesības, kuras deva vecaji un kuras bija spēkā Vidzemē, Kurzemē un Zemgalē. Lībiešu–igauņu zemnieku tiesību sākumā norādīts, ka tās deva “*kāds Livonijas bīskaps un Dieva bruņinieki, un lībju vecajie*”.

Vecākie acīmredzot bija tie, kuri iepazīstināja bīskapa un ordeņa ieceltos fogtus ar zemes tiesībām, kas arī liecina, ka dažu lietu izskatīšana atradusies viņu ziņā, bet svarīgākie lēmumi tika pieņemti pēc brīvo karotāju kopīga lēmuma.

Pēc Livonijas krusta kariem brīvo karotāju loma mazinājās un, spriežot fogti, par tiesnešiem aicināja vietējos vecākos.

KOPSAVILKUMS

Lai gan ziņas par nogalinātajiem priesteriem un jaunkristītajiem ticības aizstāvjiem galvenokārt attiecas uz igauņiem un lībiešiem, var secināt, ka Baltijas sentautām, neatkarīgi no tā, kurai valodu saimei – baltu vai Baltijas somu – tās piederēja, šīs tiesības bija līdzīgas. Mums trūkst precīzu ziņu par ordāliju veidu, izņemot plašo dieva tiesas aprakstu Turaidā. Patiesības noskaidrošanas veidi varēja būt atšķirīgi, bet bija kopīga izpratne par dievu kā pēdējo instanci.

Dieva tiesa Turaidā, kura, spriežot pēc apraksta, atbilst ģermāņu un baltu tradīcijām, var kalpot kā papildu arguments lībiešu kultūras saistībai ar ziemeļģermāņu un baltu kultūru.

No hroniku ziņām redzams, ka lēmumu pieņemšana gadījumos, kad nav nepieciešamības vērsties pie dieva, lai noskaidrotu patiesību, gan lībiešiem, gan zemgaļiem Livonijas krusta karu laikā paliek visu tobrīd klātesošo brīvo karotāju ziņā.

48 Švābe, A. Vecākās zemnieku tiesības. Rīga: Latvijas Skolotāju savienība, 1927, 3., 4. lpp.

49 Ibid., 5., 6. lpp.

50 Ibid., 7., 8. lpp.